

POET(H)IC IRONY . COMMITMENT TO COMMUNIST REALITIES . THE CASE OF NINA CASSIAN

Dragoș Bogdan Popa
PhD Candidate , University of Bucharest

Abstract :

The present article focuses on an important chapter in the history of the Romanian literature: poetry in communist times.

The study proposed in this article does not approach the notion of "irony" as a mere means of expression, but as a vision of the world. Its purpose is to show the Romanian poets' critical commitment to the realities of the communist world.

In this respect, the case of Nina Cassian is suggestive and fascinating by the transformations of her ironic discourse, her poetry making an (almost) complete circle: first, she expresses by means of irony against the war, then becomes a militant in favour of (the utopia of) communism, to finally readjust by using irony against it.

More or less opportunist, the presence of ironic poetry during the times of the communist regime was, certainly, opportune, fact that generates new interpretation dilemmas even three decades after its fall.

The poetry of Nina Cassian (1924 - 2014) certainly remains a paradoxical case, the author combining with intelligence revolt and submission, concession being, in those times, a form of adaptation of the writers 'species' to reality. The poet under discussion certifies, at textual level, a surprising compromise that deserves a special treatment, as we see it as a perfect example of connivance of a totalitarian structure with a nonconformist poet.

Keywords : communism , poetry , irony , femininity , expressiveness , subversion, ideology, reinvention, courage, commitment, connivance, ethics.

Nina Cassian (1924 - 2014) rămâne , fără îndoială , un caz paradoxal , unul dintre poeții români (nonconformiști) care a îmbinat inteligent revolta cu supunerea , concesiia fiind , în epocă , o formă de adaptare a " speciei " scriitorilor la realitate . Poeta certifică , la nivel textual , un compromis surprinzător ce ar merita , consideră Marian Popa , " un tratament special

pentru că este un exemplu impecabil de conivență a unei structuri totalitare cu un poet nonconformist " .¹

De la angajarea prin ironie împotriva războiului , la angajarea militantă procomunistă , în fine , la (re)angajarea discretă prin ironie împotriva realităților comuniste poezia Ninei Cassian se plasează în zona unui angajament problematic . Este o zonă a moralității chestionabile , în care se împotmolește o parte din poezia autoarei , care , înainte de a se angaja prin ironie împotriva sistemului comunist , se face vinovată (ca și alți colegi din generația sa) de " păcatul " angajării militante .

Admonestată public pentru debutul său " neprincipial " din 1947 (cu volumul *La scara I/I*) - secvență asupra căreia poeta va reveni detaliat într-unul din volumele de mai târziu - , Nina Cassian se convertește prompt la regulile artei militante , publicând o serie de volume angajate , printre care *An viu nouă sute și șaptesprezece*² , *Tinerețe*³ , etc . Sunt , în cea mai mare parte , producții militante care condamnă războiul și preamăresc patetic puterea eliberatoare și pacifistă a noii ordini sovietice , revelată odată cu Revoluția din Octombrie . Volumele citate stau sub semnul unei înflăcăări militante care mistuie neîndurător aspirațiile estetice ale poeziei .

Poeta alege să adopte , în intervalul 1948 - 1957 , limbajul politic recomandat . Ea nu se refugiază complet în literatura pentru copii pe care o scrie în acest răstimp , ci compune , ca și Eugen Jebeleanu , numeroase poezii cu caracter antirăzboinic , însă rudimentare , adesea înjositoare pentru capacitatea sa expresivă , dar și pentru presupusa intensitate a emoției unor experiențe personale verificabile biografic : " [...] *Mi-amintesc parc'ar fi azi./ Ochii lui - ace de brazi . / De un braț mă apuca : / << Haide , fată , ne-am plimba ! >> / Ce plimbări erau acele ! / - 'nalt veghiate de Partid - / Sub puzderia de stele [...] " (*Balada femeii care și-a pierdut iubitul în război*⁴)*

Explicabil prin nevoia reacreditării politice , avântul militant al Ninei Cassian se resimte mai târziu și în ciclul intitulat *Documente din lupta revoluționară și rezistența antifascistă bulgară* , din volumul *Dialogul vântului cu marea*⁵ , publicat în 1957 , însă devine ușor straniu în volumul din 1963 , *Să ne facem daruri*⁶ , în care poeta își întărește adeziunea la

¹ Marian Popa , *Istoria literaturii române de azi pe mâine* , Editura Semne , București , 2009 , p. 309 .

² Nina Cassian , *An viu nouă sute și șaptesprezece* , Editura pentru Literatură și Artă a Uniunii Scriitorilor din R.P.R. , București , 1949 .

³ Nina Cassian , *Tinerețe* , Editura Tineretului , București , 1953 .

⁴ V . Nina Cassian , *Tinerețe* , ed. cit .

⁵ Nina Cassian , *Dialogul vântului cu marea* , Editura de Stat pentru Literatură , București , 1957

⁶ Nina Cassian , *Să ne facem daruri* , Editura pentru Literatură , București , 1963 .

comunism prin intermediul unor noi declarații identitare : " [...] Când spun atât de simplu , uneori / << sunt comunistă >> - / mi se învederează , dintre toate , / adevărata mea identitate " (*Identitate*)⁷ . Inutil după mai bine de un deceniu de poezie angajată , gestul reafirmării identității comuniste erodează , cu ultime eforturi , întoarcerea poeziei la literatura autentică , desăvârșită în volumele următoare

Anii '70 vor reprezenta , cu titlul unui volum al autoarei , etapa unor *viraje* , determinate în mare parte de turnura politică majoră a începutului de deceniu : *Tezele din iulie* 1971 , prin care Nicolae Ceaușescu impunea reideologizarea literaturii , după relaxarea climatului cultural odată cu " dezghețul " inițiat în 1965 . După denunțarea epocii Dej și după condamnarea invadării Cehoslovaciei de către URSS în 1968 (luări de poziție care au influențat , se pare , intrarea în partid a unui mare număr de intelectuali români) , revenirea la vechea cămașă de forță ideologică era șocantă și revoltătoare .

În ceea ce privește literatura , ea era provocată să (re)găsească resursele necesare pentru a da glas acestei (noi) revolte . În aceste condiții , Nina Cassian recurge la formula ironiei etice , căci entuziasmul nemăsurat pe care i-l suscitase instalarea comunismului în anii '40 este înlocuit acum de ironia decepționată ce poartă povara unor conștiințe vinovate . Noua ironie a poetei se datorează revelației eșecului unei utopii în care își manifestase inițial încrederea . Angajarea militantă în vederea realizării idealurilor comuniste determină , astfel , prin ricoșeu , angajarea critică în relație cu rezultatele obținute : ironia sorții .

Nina Cassian își pune , în 1972 , mesajul poetic sub semnul dubitativului , sugerând existența unui discurs echivoc în volumul *Loto poeme* : " Și dacă vă voi spune : << NU ! >> / - voi tot veți crede că nimica , / nimica nu se va schimba . / Și dacă vă voi spune : << DA ! >> / - veți crede că-i un paspartu . (Iar paspartu-ul e acela / care asigură nacela / ca nu cumva , ca nu cumva / acela care spune : << nu ! >> / acela care spune : << da ! >> / să piară-n cer , treptat , treptat , / sau - vai ! - să fie deturnat .) " (*Și dacă*)⁸ Poeta își anunță intrarea într-un joc al afirmațiilor contradictorii , al sensurilor deturnate , un joc care nici la ea nu este comic , după cum constată cu exactitate Laurențiu Ulici în analiza consacrată cărții : " În *Loto poeme* însă jocul nu mai e chiar o joacă , deși , pe alocuri , pare a fi și asta , e un joc cu buzele strânse și colțurile gurii lăsate în jos , cu ceva amar în el , de frondă sceptică [...] Poeta practică ironia cultă , are un mod ostentativ de a glumi liric , se face că parodiază tonuri și stări , uneori chiar parodiază , dar poemele , cu puține excepții , sunt un colocviu de măști sub care transpare un chip umbrit de nostalgii " .⁹

În lumina acestor considerații , se poate afirma că poezia Ninei Cassian nu doar renunță la angajamentul militant în favoarea angajamentului prin ironie , ci adoptă chiar o ironie amară , decepționată . Nostalgia care însoțește măștile poetei dublează această ironie vinovată ce rememorează , în momentul condamnării neregulilor prezente , ipotetica reușită a idealurilor trecute . Regretele nu privesc atât realitățile trecute , cât promisiunile unor realități viitoare niciodată concretizate . Este vizat proiectul captivantei utopii devenite între timp distopie , eșec politic care determină , cu titlul volumului său din 1978¹⁰ , " virajul " atitudinal al poetei ,

⁷ *Ibidem* .

⁸ V . Nina Cassian , *Loto poeme* , Editura Albatros , București , 1972 .

⁹ Laurențiu Ulici , *Jocul și drama* , în *Confort Procust* , Editura Eminescu , București , 1983 , p. 157 .

¹⁰ Nina Cassian , *Viraje / Virages* , ediție bilingvă , text paralel în limbile română și franceză , traducere în franceză de către autoare , în colaborare cu Eugene Guillevie și Lily Denis , Editura Eminescu , București , 1978 .

preocupată acum să denunțe realitățile rezultate : " *Modul de viață al frigului / dă o ciudată impresie de ordine . / De fapt , sub liniile convenționale , / bănuiesc o mișcare sălbatecă , / fiecare stă cu dinții înfiți / în carotida celuilalt , / cu unghiile crescute în carnea celuilalt . / Sub transparenta placă de frig / are loc un zilnic măcel [...] " (*Frigul*) ¹¹*

Denunțarea *frigului* în cele două accepțiuni ale sale , de absență a căldurii și de absență a solidarității umane , o apropie foarte interesant pe Nina Cassian de scriitoarea poloneză Wislawa Szymborska , poetă care oferă , într-o poezie apărută în traducere românească în 1977 , o viziune similară asupra realităților poloneze ale aceluiași regim politic : " - *La Pologne ? La Pologne ? Acolo e tare frig , nu-i așa ? - / m-a întrebat și a răsuflat ușurată . Atâtea se întâmplă în / lume , că cel mai sigur e să vorbești cum e vremea . / - O , doamnă - vreau să-i spun - poeții din țara mea scriu / cu mânușile în mâini . [...] " (*Cuvinte*) ¹² Poeta poloneză prezintă " vremea " politică a țării sale cu o ironie galantă și rece și descrie astfel experiența *frigului* într-un mod asemănător cu cel al Ninei Cassian . Un " dialog internațional " natural se poate stabili , însă , între poezia Wislawei Szymborska și cea a Ninei Cassian , (și) pe baza unor impresionante corespondențe biografice (autoarele fac parte din aceeași generație biologică și de creație , amândouă debutând poetic în aceeași perioadă) și existențiale (în spatele aceleiași cortine de fier , ambele poete scriu militant inițial , după care se distanțează și recurg la ironia etică împotriva regimului comunist) , care se reflectă la nivel tematic și atitudinal în creația lor literară (cele două poete tratează teme comune într-o manieră similară) .*

Atitudinea ironică din poeziile care demască noua " eră glaciară " a istoriei contemporane este un astfel de exemplu , chiar dacă , inevitabil , ironia are intensități diferite , transformându-se , de pildă , în cinism , într-o poezie ca *Păcurar* , publicată de Nina Cassian în volumul *De îndurare* ¹³ , din 1981 : " *Acum se întunecă . / Acum cade frigul . / Nu e nici o pagubă . / Strânge lăna oii / pe trupul tău șubred / și aprinde focul . / Învește oaia , / oaia fără lână / cu trupul tău șubred / și-tețește focul / cu mâinile tale / până se face scrum . / Nu e nici o pagubă . / Și va fi căldură / și lumină acum " .*

În ciuda diferențelor de nuanță , atitudinea critică a celor două poete e o reacție la presiunea aceluiași context politic care pune în dificultate actul creator : " *Dacă lacrima / e oul păsării de ploaie / dacă pasărea e nervozitatea aerului / care e el însuși / e un trup peste trupuri / - cum mai pot scrie o carte în această groapă comună ? " (*Presiuni*) ¹⁴*

Răspunsul la " *cum mai pot scrie o carte în această groapă comună ?* " îl dau chiar cărțile scrise de poetă în această perioadă : cu distanța critică necesară față de context și cu aceeași ironie decepționată la care se opriese , de pildă , și Eugen Jebeleanu , în încercarea de a vorbi vesel despre lucruri triste.

Poezia *Lumina* ¹⁵ continuă , astfel , șirul probelor de ironie deziluzionată : " *Dacă vrei*

¹¹ *Ibidem*

¹² V . Wislawa Szymborska , *Bucuria scrierii* , traducere și prefață de Nicolae Mareș , Editura Dacia , Cluj - Napoca , 1977 .

¹³ Nina Cassian , *De îndurare* , Editura Eminescu , București , 1981 .

¹⁴ *Ibidem* .

¹⁵ *Ibidem* .

*neapărat / să scrii la lumină , / scormonește un tunel / în cele șapte vieți ale tale , / pân-ai să vezi la capăt / ceva ca un ochi de aur . // Nici nu mai e nevoie să ieși . " Ca și tema *frigului* , care*

trimite atât la lipsa căldurii afective , umane , cât și la lipsa căldurii din locuințe - o realitate ce avea să fie dusă la extrem către finalul perioadei comuniste - problema *luminii* poate fi interpretată în egală măsură drept incapacitate a indivizilor de a întrezări o soluție salvatoare , cât și ca absență efectivă a electricității , fenomen ce completează peisajul lipsurilor din societatea comunistă . Spre deosebire de Ana Blandiana , care va aborda într-o notă umoristică problema crizei reale (și mondiale) de energie , Nina Cassian o modelează cu o ironie serioasă .

Tonul sumbru se păstrează și în poeziile din volumul următor , *Numărătoarea inversă*¹⁶ , publicat în 1983 : " *Și când vine sfârșitul verii , / parcă vine sfârșitul lumii . / Totul e pustiire și spaimă . / Ziua scade / până la pierderea demnității . // Ce rost are să mai trăim / cu ideea de primăvară / - primejdioasă ca toate utopiile ?* " (*Și când vine sfârșitul verii*)¹⁷

Concluzia anulează tăios speranța într-o lume mai bună dintr-o rezervă personală a poetei față de orice utopie secularizată , semn că lecția precauției a fost învățată . În alte poeme din acest volum , ironia se destinde ușor , cu toate că imaginea de ansamblu rămâne descurajantă , iar adevăratele surse ale disperării generale sunt de natură internă .

Dacă , și la Nina Cassian , remarcă Ion Pop , " din [...] apariții stranii , dizarmonice , adesea agresive , manipulate cu dexteritate de păpușar și contemplate cu o neliniștită ironie , se conturează << o lume pe dos >> " ¹⁸ ,

aceasta nu este , însă , numai indiciul jocului cu convenția literară , ci și , de asemenea , un simptom al jocului cu convențiile sociale . Lumea pe dos apare ca o lume a fericirii generale , în care prezența eului incomodează , fiindcă discursul său pesimist este perturbator : " *Nu am dreptul să tulbur veselia generală / cu aerul meu posac . / Dramele mele , nu am dreptul / să le împrôșc pe fericirea generală , / cu pensule violente . / Toată lumea râde , cântă și dansează , / de aceea mă retrag , mă retrag , / și-mi trag secolul peste cap .* " (*Nu am dreptul să tulbur veselia generală*)²⁷ Deși postura de clovn posac nu se schițează aici cu ajutorul imaginilor vizuale la care apela Jebeleanu , ea reiese din relația tensionată a eului cu alteritatea , întrucât reface întocmai raportul stabilit între public și (poetul) - bufon .

În pofida deciziei sale de a renunța la rol , poeta îl menține și în volumul din același an , intitulat sugestiv *Jocuri de vacanță* ,¹⁹ fiindcă boala societății generează noi victime , fapt ce nu poate trece nesancționat : " *A fost un an bun . / Au murit câțiva / dar eu sunt viu . / S-a prăbușit un continent / dar pe ulița mea / umblă câinii cu covrigi în coadă . / Se pare că vine o ciumă . / Poate pentru alții - / pentru mine , mumă .* " (*Ego*)²⁰

Textul este integrat strategic în ciclul *Obsedantul deceniu* , artificiu prin care Nina Cassian notează ironic intensitatea unei maladii imposibil de vindecat . În fața acestei imposibilități , poezia își acceptă dureros neputința , chiar dacă nu-și pierde speranța , căci , notează Ovid S. Crohmălniceanu " blestemul poeziei , ca joc tragic , magia derizorie exercitată

¹⁶ Nina Cassian , *Numărătoarea inversă* , Editura Eminescu , București , 1983 .

¹⁷ *Ibidem* .

¹⁸ Ion Pop , " *Ora de joc* " a Ninei Cassian , în *Jocul poetizei* , ediția a doua , revăzută și adăugită , Editura Casa Cărții de Știință , Cluj - Napoca , 2006 , p. 227 .

¹⁹ Nina Cassian , op . cit . , ed . cit .

²⁰ Nina Cassian , *Jocuri de vacanță* , Editura Cartea Românească , București , 1983 .

asupra cuvintelor , ni-l face perceptibil cu umor dureros , luciditate amară și iluzie veșnic renăscută "²¹

Treptat , iluzia slăbește , totuși , iar ironia începe să trădeze o imunitate tot mai crescută a poetei la drama comunității pe care avea să o părăsească doi ani mai târziu , în 1985 , când se stabilește definitiv în Statele Unite ale Americii

Câteva dintre volumele apărute după această dată - precum cele din volumul inedit *Desfacerea lumii* (1985 - 1991) , inclus în antologia *Cearța cu haosul* ²²- , confirmă relaxarea tonului ironic și depășirea dramei într-un registru ușor umoristic : " *Și așa îmi ascult eu creioanele și scriu prostii / ca iepurașul din anecdota cea veche / pentru că , bineînțeles , lupul nu se teme de mine , / ce-i drept , nici eu de lup / decât că nu-i pot clinti măcar un fir din mustață , / nici năravul nu i-l pot schimba , / ba mă tem că i-l mai și agravez / datorită creioanelor mele atât de frumos ascuțite / și atât de suavelor mele prostii . "* (I) ²³ Încadrată în ciclul *Dialogul meu cu dictatura* , poezia rezumă ineficiența armelor subversive utilizate împotriva dictatorului și eliberează , în ultimul vers , autoironia . Întrucât " dialogul " e purtat de pe poziții de egalitate (" *lupul nu se teme de mine , / ce-i drept , nici eu de lup* ") , prudența atacurilor ironice din creațiile anterioare - pe care o surprinde și Mircea Iorgulescu atunci când apreciază că " a existat dintotdeauna în poezia Ninei Cassian o tentație a înfruntării limitei , o atracție a riscului , irezistibilă ca o obsesie [...] dar și , nu mai puțin , o inhibiție , o timorare , provocată de presimțirea primejdiei , o reținere securizată " ²⁴ - dispare . Ironia își umilește ținta : " *Protestul meu lingvistic / n-are putere . / Dușmanul e analfabet* " (II) ²⁵ , dar se declară înfrântă .

Inevitabil , toată această modificare și schimbare atitudinală , toată această mutație a ironiei poetice (de la elogiu la critică) față de elementul politic , intră adesea sub incidența dezbaterilor pe teme de moralitate , datorită vocilor critice care condamnă pactul scriitorilor cu puterea în perioada regimului comunist . Din această perspectivă , angajarea militantă a poetei în discuție îi proiectează opera într-o lumină antierotică , pe care , în opinia altor interpreți , înviorarea critică înregistrată ulterior în poezia sa reușește să o compenseze . Ofensiva critică a poetei la adresa realității , lansată și în poeziile din deceniul opt , pare în măsură să estompeze rătăcirile unor etape anterioare .

Dar , cu toate că angajarea militantă precedă angajarea prin ironie în raport cu realitățile comuniste (și astfel e de natură să întrețină suspiciunile asupra sincerității cu care s-a produs conversia) , teza noastră de doctorat urmărește , până la urmă , (și) revizuirea acelei fețe expresive (care există cu adevărat !) din poezia scrisă de Nina Cassian în intervalul 1957 – 1985.

Deși îndoiala e legitimată de posibilitatea ca în spatele atacului etic împotriva regimului să se ascundă intenția non-etică a scriitorului de a-și reabilita imaginea compromisă - cu atât mai mult cu cât relația autoarei cu politicianul rămâne chestionabilă (!) ²⁶ - , evaluarea angajamentului prin ironie în termeni de sinceritate e riscantă , întrucât " este posibil să rămâi

²¹ Ovid S. Crohmălniceanu , *Joc , frenezie și teamă* , în *Pâinea noastră cea de toate zilele* , Editura Cartea Românească , București , 1981 , p. 74 .

²² Nina Cassian , *Cearța cu haosul . Versuri și proză (1945 - 1991)* , antologie , prefață și tabel cronologie de Nina Cassian , Editura Minerva , București , 1993 .

²³ *Ibidem* .

²⁴ Mircea Iorgulescu , *Ștafeta fără sfârșit* , în *Ceara și sigiliul* , Editura Cartea Românească , București , 1982 , p. 144 .

²⁵ Nina Cassian , op . cit . , ed . cit .

²⁶ Nina Cassian se bucură de o toleranță deosebită din partea cenzurii în perioada comunistă , publicând un număr mare de volume până la plecarea ei din țară , în 1985 .

sincer schimbând cauza , în timp ce loialitatea , în ceea ce o privește , exclude abandonarea cuvântului dat " .²⁷

Angajamentul critic este , de aceea , mai degrabă *neloial* decât nesincer . Neloială cauzei politice îmbrățișate în deceniul cinci , poezia Ninei Cassian îi este fidelă realității , fiindcă schimbarea direcției sale de angajare constituie ecoul evenimentelor care transformă , în epocă , fața lucrurilor . Trecerea de la angajamentul militant la angajamentul prin ironie reprezintă , prin urmare , un răspuns la concretizarea imperfectă a lumii perfecte promise de comunism . Abandonul angajamentului militant nu este , însă , și o renunțare la idealism , fiindcă ironia la adresa realității trădează , într-adevăr , în cuvintele lui Emil Manu despre Geo Dumitrescu , " sentimentul unei campanii pentru o altă condiție umană " , o campanie în care se vor înrola și poeții generației următoare .²⁸

²⁷ Mahamade Savadogo , *Pour une éthique de l'engagement* , col. << Philosophie >> , Presses Universitaires de Namur , 2008 , p. 115 .

²⁸ Emil Manu , *Generația literară a războiului* , Editura Curtea Veche , București , 2000 , p. 50 .

BIBLIOGRAFIE

A. Opere :

1. CASSIAN , Nina , *An viu nouă sute și șaptesprezece* , Editura pentru Literatură și Artă a Uniunii Scriitorilor din R.P.R. , București , 1949 .
2. CASSIAN , Nina , *Tinerețe* , Editura Tineretului , București , 1953 .
3. CASSIAN , Nina , *Dialogul vântului cu marea* , Editura de Stat pentru Literatură , București , 1957 .
4. CASSIAN , Nina , *Să ne facem daruri* , Editura pentru Literatură , București , 1963 .
5. CASSIAN , Nina , *Loto poeme* , Editura Albatros , București , 1972 .
6. CASSIAN , Nina , *Viraje / Virages* , ediție bilingvă , text paralel în limbile română și franceză , traducere în franceză de către autoare , în colaborare cu Eugene Guillevie și Lily Denis , Editura Eminescu , 1978 .
7. CASSIAN , Nina , *De îndurare* , Editura Eminescu , București , 1981 .
8. CASSIAN , Nina , *Numărătoarea inversă* , Editura Eminescu , București , 1983 .
9. CASSIAN , Nina , *Jocuri de vacanță* , Editura Cartea Românească , București , 1983 .
10. CASSIAN , Nina , *Cearta cu haosul . Versuri și proză (1945 - 1991)* , antologie , prefață și tabel chronologic de Nina Cassian , Editura Minerva , București , 1993 .
11. DUMITRESCU , Geo , *Poezii* , ediție completă și definitivă , prefață de Eugen Simion , Editura Curtea Veche , București , 2000 .
12. JEBELEANU , Eugen , *Poeme de pace și luptă* , ilustrații de Florica Cordescu , Editura pentru Literatură și Artă , București , 1950 .
13. SZYMBORSKA , Wislawa , *Bucuria scrierii* , traducere și prefață de Nicolae Mareș , Editura Dacia , Cluj - Napoca , 1977 .

B. Referințe critice :

1. BEHLER , Ernst , *Ironie et modernité* , tradus din germană de Olivier Mannoni , Presses Universitaires de France , Paris , 1997 .
2. BERGSON , Henri , *Râsul . Eseu despre semnificația comicului* , traducere de Mioara Dugneanu , Presses Universitaires de France , Paris , 1940 .
3. BLANDIANA , Ana , *Cine sunt eu ?* , Editura Dacia , Cluj - Napoca , 2001 .
4. BOURDIEU , Pierre , *Regulile Artei . Geneza și structura câmpului literar* , traducere de Bogdan Ghiu și Toader Saulea , Editura Univers , București , 1998 .
5. CORDOȘ , Sanda , *Spiritul critic la Cercul literar de la Sibiu* , Editura Accent , Cluj - Napoca , 2009 .
6. FANACHE , Vasile , *Eseuri despre vârstele poeziei* , Editura Cartea Românească , București , 1990 .
7. HUIZINGA , Johan , *Homo ludens . Încercare de determinare a elementului ludic al culturii* , traducere din olandeză de H. R. Radian , cuvânt înainte de Gabriel Liiceanu , Editura Humanitas , București , 2003 .
8. IORGULESCU , Mircea , *Ceara și sigiliul* , Editura Cartea Românească , București , 1982 .
9. JANKELEVITCH , Vladimir , *Ironia* , traducere din limba franceză de Florica Drăgan și Vasile Fanache , postfață de Vasile Fanache , Editura Dacia , Cluj - Napoca , 1994 .
10. MANEA , Norman , *Despre clovni : dictatorul și artistul* , Editura Biblioteca Apostrof , Cluj - Napoca , 1997 .
11. MANN , Thomas , *Considerations d'un apolitique* , tradus din germană de Louise Servicen și Jeanne Naujac , Bernard Grasset , Paris , 1975 .
12. MANOLESCU , Nicolae , *Istoria critică a literaturii române . 5 secole de literatură* , Editura Paralele 45 , Pitești , 2008 .
13. MANU , Emil , *Generația literară a războiului* , Editura Curtea Veche , București , 2000 .
14. MATVEJEVITCH , Predrag , *Poetica evenimentului* , traducere de Luminița Beiu - Paladi , Editura Univers , București , 1980 .
15. NEGRICI , Eugen , *Sistematica poeziei* , Editura Fundației Culturale Române , București , 1998 .
16. NEGRICI , Eugen , *Literatura română sub comunism* , vol . I , *Poezia* , Editura Fundației PRO , București , 2003 .
17. NEGRICI , Eugen , *Iluziile literaturii române* , Editura Cartea Românească , București , 2008 .
18. NEGRICI , Eugen , *Poezia unei religii politice . Patru decenii de agitație și propagandă* , Editura PRO , s.a.
19. POP , Ion , *Jocul poeziei* , ediția a doua , revăzută și adăugită , Editura Casa Cărții de Știință , Cluj - Napoca , 2006 .
20. POPA , Marian , *Istoria literaturii române de azi pe mâine* , Editura Semne , București , 2009 .
21. SARTRE , Jean - Paul , *Qu'est-ce que la littérature ?* , Gallimard , Paris , 1948 .
22. SAVADOGO , Mahamade , *Pour une éthique de l'engagement* , col. << Philosophie >> , Presses Universitaires de Namur , 2008 .
23. SIMION , Eugen , *Orientări în literatura contemporană* , Editura pentru Literatură , București , 1965 .
24. SIMUȚ , Ion , *Incursiuni în literatura actuală* , Editura Cogito , Oradea , 1994 .

25. ȘTEFĂNESCU , Alex , *Istoria literaturii române contemporane . 1941 - 2000* , Editura Mașina de Scris , București , 2005 .
26. ULICI , Laurențiu , *Confort Procust* , Editura Eminescu , București , 1983 .
27. VASILE , Corneliu , *Scriitorul vremii , vremea scriitorului* , Editura EuroPress Group , București , 2010 .